

והמטיב' אלא כשהאחרון משובח מן הראשון [ולדעה זו אף במסופק אם נשתנה לטובה אם לאו, יש לו לברך. כ"כ התוס' עפ"י הירושלמי. וכן נפסק להלכה, שכשאין ידוע מברכים 'הטוב והמטיב' על השינוי. ע' או"ח קעה]. ויש שנהגו לברך רק על יין המופלג בשבחו מן הראשון (ע' בתרומת הדשן לד - מנהג אושטרייך). ורבנו תם פירש שאפילו אינו משובח ממנו רק שלא ישתנה לגריעותא יותר מדאי, עד שא"א לשתותו כי אם ע"י הדחק - מברך (וכ"כ הרמב"ם ברכות ד, ט ובעל העיטור). וי"א כל שידוע שהשני גרוע מהראשון אין מברכים עליו (עפ"י תוס' ורא"ש כאן ובפסחים קא).

דפים נט - ס

קיג. מתי מברכים 'שהחינו' על בניית בית חדש וקניית כלים חדשים?

הבונה בית חדש והקונה כלים חדשים - מברך 'שהחינו'.

א. בית שנשרף וחזר ובנהו - מברך 'שהחינו' כדין בונה בית חדש. סתרו ובנאו - נחלקו האחרונים, וספק ברכה להקל. ואם חידש בבנייתו תוספת שורה - מברך לכל הדעות (עפ"י משנה ברורה רכג סק"ב. וכ"כ בהליכות שלמה כג, יד: הסותר כחלי ביתו ובונה אחרים ומשנה את דירתו בכך - אינו מברך שהחינו, אבל הגדיל את שטח הדירה - מברך).
 ב. ברכת 'שהחינו' [או 'הטוב והמטיב'] על בית חדש, יש לברך בשעת קביעת המזוזות. ואם קובען טרם שדר בבית ממש [כגון חתן הקובע מזוזות סמוך לנישואיו], יברך בשעה שכבר נהנה מן הדירה כגון שהכניס לשם כלי תשמישו וטועם משהו. ואם לא בירך באותה שעה - יברך כל זמן שהוא שמח בביתו החדש. אם אין הבעלות רשומה על שמו לפי חוקי המדינה - לא יברך (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג, יג ובהערות. בוכרזני שהורה לי הגר"י פישר זצ"ל לברך 'הטוב והמטיב' בכניסתי לדירה עם רעיתי שתחי' בליל נישואינו).

נחלקו תנאים האם מברכים 'שהחינו' על קניית כלים חדשים כאשר יש לו כיוצא בהם (כגון שירש); רבי מאיר אומר: אין צריך לברך, ורבי יהודה אומר: צריך. לפי לשון אחת בגמרא, נחלקו בשאלה זו גם אמוראים - רב הונא ורבי יוחנן. ללשון זו הכל מודים שאם קנה וחזר וקנה - אינו מברך, שאין שום חידוש בקניה השניה שהרי כבר קנה כאלו פעם אחת. ולפי לשון אחרת, מודים האמוראים שאם יש לו כיוצא בהם וקנה - מברך, כרבי יהודה. לא נחלקו אלא כשקנה וחזר וקנה; רב הונא אמר אין צריך לברך ורבי יוחנן אמר צריך.

א. הלכה כרבי יוחנן וכלשנא בתרא, שבכל אופן מברך (רי"ף ועוד). והכסף-משנה (ברכות י, ב) כתב בדעת הרמב"ם שהלכה כלשנא קמא.

קנה בגד וברך עליו 'מלביש ערומים' ו'שהחינו', ולאחר זמן מצא בו דבר שהוא מקח טעות וחזר והחליפו בבגד אחר מאותו סוג - חייב לברך שנית, שהרי נתבטל המקח הראשון ויש כאן קנין חדש ושמחה חדשה (שו"ת שבט הלוי ח"ח לה).

ב. יש לברך 'שהחינו' על רכישת בגדים או כלי תשמיש, אם לב האדם שמח בהם, העני בראוי לו והעשיר בראוי לו. כלים שאינם חשובים כגון נעליים וגרביים וכדו' - אין לברך. ואפילו עני השמח בהם - פסקו אחרונים שלא לברך (עפ"י שו"ע רכג, ג ו ומשנ"ב שם).

על טלית חדשה, מפורש בשלחן ערוך (כב,א) לברך [אבל טלית קטן, לסתם בני אדם אין זה בגד חשוב מצד עצמו רק מצד המצוה, הלכך אין מברך עליו אלא מי שהוא חשוב לו. אג"מ או"ח ח"ג פ]. וכן רשאי לברך על כובע חדש אם שמח בו (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג דבר הלכה כא).

על קניית רכב, וכן על תכשיטים חשובים – יש לברך (דברי חכמים 201, בשם פוסקי דורנו. וכן מפורש באג"מ או"ח ח"ג פ לענין מכונות. ומהגרשו"א מובא (בהליכות שלמה ח"א כג, טו ובהערה 70) שאין נוהגים לברך על תכשיטים [וכלה המקבלת טבעת וכד', טוב שתברך על פרי חדש או בגד חדש ותכוין גם על הטבעת]. וכן הורה שם אודות מכונת כביסה וכד'.

ג. גם על בגדים וכלים משומשים יש לברך אם שמח ברכישתם, אבל אם אותם כלים עצמם היו שייכים לו בעבר, אין לו לברך. ואפילו אם לא ברך בעת קנייתם לראשונה ועדיין לא השתמש בהם, ומכרם וחזר ולקחם – אין לו לברך (עפ"י שו"ע רכג, ג ומשנ"ב. וע' אג"מ או"ח ח"ג סוס"י עט שצדד [בפירוש דברי השע"ת] שאפילו בגד ישן שאינו חביב לו – מברך).

ד. מאימתי מברך – בשעת הקנין. ואם אינו מוכן עדיין ללבישה, יברך כשלושב בפעם הראשונה [לא כשמתקנו] (משנ"ב כב, א ממג"א).

ברכת 'שהחיינו' בטלית חדשה באה לאחר ברכת 'להתעטף' (משנ"ב כב, ג מהאחרונים). והגרשו"א אויערבך נקט למעשה לברך תחילה 'שהחיינו' (ע' הליכות שלמה ח"א ג, א).

ה. לא ברך בעת לבישה ראשונה; בבאור הלכה (כב ד"ה בשעת) כתב לענין ציצית שבדיעבד יברך בלבישה הבאה (וע' בתולדות יעקב' ועמ' שב) שפעם אחת שכחו לברך 'שהחיינו' על פרי חדש, ואמר הגרי"ק שאפשר לברך כל זמן שעסוקים באותה סעודה).

ו. הקונה ספרי קדש – נחלקו האחרונים אם מברך 'שהחיינו' אם לאו, שיש לומר 'מצוות לאו להנות ניתנו'. והשמח בקנייתו ומברך, אין למחות בידו (מובא במשנ"ב רכג סק"ג; ה"ש כג, ז). ולכאורה לא גרע זה מטלית חדשה של מצוה שאינו לובשה אלא מפני המצוה, ופסקינן דמברך. וכאן עדיף שהרי גם נהנה מהשימוש בהם, ודומה להנאת הגוף בהדי המצוה. וי"ל שכוונת האחרונים משום שעצם רכישת הספרים מצוה היא וכמו שכתבו כמה פוסקים בדעת הרא"ש, ואין לברך על מצוה ברכת 'שהחיינו' הבאה על הנאה [ואין שייכת כאן 'שהחיינו' על מצוה – שאין זו מצוה הבאה לפרקים]. ולפי זה על רכישת כלי מצוה אחרים יש לברך לכל הדעות, אם הם דברים שיש הנאה ברכישתם, כגון פמוטים ומנורה לנרות שבת וחנוכה – דלא גרעי מטלית. וצ"ב.

ז. יש מי שכתב שלא מצינו ברכת 'שהחיינו' אלא על כלים חדשים וכדומה, שנהנה מגופם, ולא על רווח ממוני שאין נהנה מגופן של מעות אלא 'עכברא דשכיב אדינרי' (עפ"י פרי צדיק ח"ב, לסעודת פדיון הבן' א ד"ה ובגמ'; ב). ולפי זה צ"ל במה שאמרו שמברכים על הירושה – מדובר בשנפלו לו נכסים ולא כספים בלבד. ומכמה אחרונים אין נראה כן (ע' משנ"ב רכג סק"כ. וכן דעת הגרשו"א אויערבך (בתשובה מכת"י, מובא בהליכות שלמה ח"א כג דבר הלכה כו) שהמקבל מתנה חשובה של מעות בדרך כבוד, לא כמקבל נדבה – צריך לברך).

ח. כלים שימושיים לכמה אנשים – מברך עליהם 'הטוב והמטיב' כיון שהיא טובה לשני אנשים או יותר (או"ח רכג, ה). ויש להסתפק אם שאר בני הבית מברכים, או שמא כיון שבעל הבית יכול בכל עת לחזור ולמכרם הלכך אין להם לברך, ולכתחילה יכוין הוא בברכתו להוציא את בני ביתו (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג, טז).

וכן המקבל מתנה יש אומרים שמברך 'הטוב והמטיב' כי היא טובה לו ולנותן (שו"ע רכג, ה). וכן נקטו הא"ר ודה"ח וח"א, וכן בשע"ת תקנא סק"ח. ולמעשה נקט המשנ"ב שטוב יותר לברך 'שהחיינו' במתנה ולא 'הטוב והמטיב'.

דף ס

- קיד. א. כיצד מברכים על הרעה מעין הטובה ועל הטובה מעין הרעה?
 ב. איזוהי תפלת שוא?
 ג. על אלו מעשים פרטיים או מצבים שונים שאדם נקלע להם, יש לו לברך או לומר תפלה עליהם? אלו הן 'ברכות השחר'?
- ד. פחד ואנחה לאדם – האם יש בהם צד טוב?
 ה. האם נכון לאדם לומר 'אם יארע בי דבר קלקלה ועון תהא מיתתי כפרה'?
 ו. 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה' – כיצד?
- א. 'מברך על הרעה מעין (על) הטובה'; מאורע שהוא רע לאדם בהווה, הגם שבעתיד יימצא נשכר על ידו, כגון נשטפה שדהו והפסיד תבואתו אבל הסחף מטיב עם השדה לטווח רחוק – מברך עתה 'דיין האמת'. ולהפך, 'על הטובה מעין (על) הרעה', כגון מצא מציאה, ואם ישמע השליט יטלנה (עם שאר ממונו. תר"י) ממנו – מברך לפי מצבו עתה, 'הטוב והמטיב'. (רש"י).
- והיינו כשיש עמו שותפים בזכיה, או שבני ביתו יאכלו גם הם מפירות מציאתו, אבל בלאו הכי – ברכתו 'שהחינו' (עפ"י משנה ברורה רכב סק"ו).
- ב. הצועק לשעבר – הרי זו תפלת שוא, כגון היתה אשתו מעוברת ואומר יהי רצון שתלד אשתי זכר. לפי הסבר אחד בגמרא שמסתייע מן הברייתא, תוך ארבעים יום לתחילת היצירה – יבקש רחמים. ופרשו שעדיין לא הוקבע מין העובר אם הזריעו שניהם כאחת, אבל אם הוא הזריע תחילה – יולדת נקבה, ואם היא – יולדת זכר. דוגמא נוספת לתפלת שוא: היה בא בדרך ושמע קול צווחה בעיר ואמר יהי רצון שלא יהיו אלו בני ביתי – הרי זו תפלת שוא. [דוגמא נוספת: מי שמדד את גרנו ואחר כך מתפלל על שילוח ברכה בכריו, והרי אין הברכה מצויה בדבר המדוד והמנוי אלא בדבר הסמוי מן העין (עפ"י ב"מ מב. הובא בר"ף להלן)]. במקום ספק למתפלל, שמא כבר היא תפלה לשעבר – אין זו תפלת שוא, ודאי מתפללים באופן זה (עפ"י תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א).
- ג. תקנו חכמים ברכות ותפילות שונות, הנאמרות על מעשים ומאורעות העוברים על האדם. נוסחאותיהן מפורטים בגמרא; – הנכנס לכרך מתפלל על העתיד והיוצא ממנו נותן הודיה לשעבר. בן עזאי אומר: ארבע, שתיים בכניסתו, קודם שנכנס ולאחר שנכנס, ושתיים ביציאתו. ונאמרו שתי לשונות בדברי רב מתנא אם תפלה זו נאמרת גם בכרך שדנים והורגים בו [שמא לא יימצא לו מי שילמד על זכות] או רק בכרך שאין דנים בו, שאז סכנת עלילת שוא עלולה יותר. הנכנס למרחץ (שבימיהם, שהיה מסוכן מפני האש והרותחים שמלמטה. פוסקים או"ח רל) מבקש רחמים לפני כניסתו ונותן הודיה כשיצא. המקיז דם מתפלל בכניסתו שיהא עסק זה לרפואה (וכן בשאר רפואות. פוסקים). וביציאתו אומר ברוך רופא חנם (גרסת הרי"ף והרמב"ם: רופא חולים).

הנכנס לבית הכסא אומר: התכבדו המכובדים... – למלאכים המלואים אותו.
עתה איננו מוחזקים במלאכים המלואים אותנו, ואין אומרים דבר זה. עב"י וט"ז או"ח ג. ואף בליל
ש"ק שמלאכים מלואים את האדם לביתו, אין אומרים כן. עפ"י תשובת הגרי"ק והגרא"ג שליט"א – שאין אלו
אותם מלאכים ויתכן שמלאכים אלו בלא"ה אינם נכנסים למבואות מטונפים.
כשיוצא מברך 'אשר יצר...'. [וחתימתה, רב אמר: רופא חולים. ושמואל אמר: רופא כל בשר. רב ששת
אמר: מפליא לעשות. אמר רב פפא: הלכך נאמר את שתייהן: 'רופא כל בשר ומפליא לעשות'].

הנכנס לישן על מטתו אומר מ'שמע ישראל' עד 'יהיה' (וטוב לומר שלש פרשיות. עפ"י פוסקים) ומברך
'המפיל'. כשניעור משנתו מברך 'אלקי, נשמה...'; כששומע קול התרנגול מברך 'אשר נתן (הנתן) לשכוי
בינה...'. (ואפילו אינו שומע קול תרנגול מברך, כי עיקרה נתקנה על הנאת האורה והרי נהנה מן האור.
עתוס').

וכן מברך על כל שלב ושלב בקומו: פקחת העינים, ישיבה, לבישה, זקיפה, ירידה על הקרקע, צעידה,
נעילת נעלים, חגירת אזור, פריסת סודר על ראשו, ציצית ותפלין, נט"י, רחיצת פניו ('המעביר חבלי
שינה...') עד 'הגומל חסדים טובים לעמו ישראל').

א. הרמב"ם כתב שברכות אלו נאמרות רק אם נהנה מאותם דברים (וע' גם בתוס'; שו"ע מו, ח). ויש
סוברים אפילו לא נהנה מהם בעצמו מברך (ערא"ש; ר"ן פסחים ז; טור ורמ"א מו, ח).
עתה נהגו לסדרן כולן כאחת על הסדר [ואפשר גם בזמן הגמרא עשו כן, ולא דוקא נקטו סדר
זה אלא כלומר על מעשה פלוני אומר כך ועל מעשה פלוני אומר כך. ע' במפרשים]. ויש מקומות
שכל אחד מברך ברכות השחר בקול רם בבית הכנסת. וכל מקום יעשה כפי מנהגו (עפ"י
פוסקים).

ב. לכתחילה יש להזהר לברכם עד סוף שעה רביעית של היום. בדיעבד אפשר עד חצות, והמיקל
לסמוך על המתירים לברך אחר חצות – אין למחות בידו (עפ"י משנ"ב ובאה"ל סוס"י גב). וברכות
'שלא עשני... – זמנן כל היום (ע' משנ"ב עא סק"ד).

ובשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח ח. וע"ש בח"א יו"ד נד) נקט שזמן ברכות השחר כל היום אבל לאחר
פנות היום שוב אין לברכם [ופשט דבריו נוטה שאף ברכות 'שלא עשני... בכלל זה, ע"ש]. ועוד כתב
שם, הקם בלילה לאחר חצות מברכן קודם שעלה עמוד השחר (וע' שיטות הפוסקים בס"י מו).
ג. הניעור כל הלילה, כתבו הפוסקים שאין לו לברך 'על נטילת ידיים', 'אלקי, נשמה' ו'המעביר
שינה'. ויש נוהגים לברכן (ע' יגדיל תורה יח).

ד. נשים מברכות ברכות השחר (עפ"י משנ"ב ע סק"ב; שבט הלוי ח"ו יב). ויש סוברים שפטורות אלא
שרשאות (אור לציון ח"ב ד. ע"ע יוס"ד מנחות מג:).

ומחנכים את הקטנים בברכות השחר (מגדל עוז לריעב"ץ ג).
ה. לכתחילה יש ליהרר לסמוך 'אלקי נשמה' לברכת 'אשר יצר'.

אם לא ברכה עד שהתפלל תפילת העמידה – יש אומרים שאין לברכה שוב, שכבר נפטר
ב'מחיה המתים', ויש מפקקים בזה. ובדיעבד הסומך על אלו או על אלו לא הפסיד. ונראה
שהרוצה לצאת ידי שמים, יישן מעט ביום וכשיתעורר יברך.

נזכר בתפילתו שלא ברך 'אלקי נשמה' – יכוין ב'מחיה המתים' שאינו פוטר בה ברכה זו,
ויברכנה אח"כ לכל הדעות (עפ"י משנ"ב ו ס"ק יב יג; נה, ובאה"ל שם).

[ההולך למוד את גרנו מתפלל על שילוח ברכה במעשה ידיו, התחיל למוד מברך על הברכה (ב"מ מב,
הובא בר"ף)].

ד. מסופר על אותו תלמיד שהיה מהלך אחר רבי ישמעאל ברבי יוסי בשוק של ציון, ראהו רבי ישמעאל שהוא מפחד, אמר לו: תָּטָא אתה, שהרי כתוב פחדו בציון חטאים. וכן דרשו משמועה רעה לא יירא משום שנכון לבו בטח בה, וכמעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. ומה שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד – בדברי תורה נאמר (רש"י): שמפחד תמיד שמא תשתכח התורה ממנו, שמתוך כך חוזר ושונא ד"ת תמיד. יהודה בר נתן היה מהלך לאחר רב המנונא. היה מאנח. אמר לו רב המנונא: חפץ אותו אדם ביסורים להביא על עצמו?! – שנאמר כי פחד פחדתי ויאתיני, ואשר יגרתני – יבא לי. [ועוד דרשו מן המקראות, אנחה שוברת חצי גופו / כל גופו של אדם. לעיל נה:].

ה. אביי אמר שאין לומר [בנוסח תפלת הנכנס לבית המרחץ, כפי ששנוי בברייתא] '... ואם יארע בי דבר קלקלה ועוון – תהא מיתתי כפרה לכל עונותי' – משום שאין לפתוח פה לשטן (כדאמר ריש לקיש. וכן תנא בשם רבי יוסי. והביא רב יוסף סמך מן המקרא: כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו – שמעו דבר ה' קציני סדם).

ו. כשמברך אדם 'דיין האמת' על הרעות, צריך לקבלן ולברך עליהן בלב שלם ובנפש חפצה כדרך שמקבל את הטובות בשמחה ומברך עליהם. [חסד ומשפט אשירה לך ה' אומרה (ר' לוי): באלקים אהלל דבר בה' אהלל דבר (ר' שמואל בר נחמני): כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא; צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (ר' תנחום): ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך (רבנן)].
אמר רב משום רבי מאיר, וכן תנא משמו של רבי עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר 'כל העבד רחמנא – לטב עביד' (גם כאשר נראה הדבר בעיני האדם להפך, וכמעשה דרבי עקיבא).

דף סא

קטו. א. אלו הנהגות של יראת חטא, דרך ארץ ומוסר הוזכרו בסוגיא?

ב. מה בין צדיקים לרשעים ולבינונים?

ג. בכל נפשך ובכל מאדך – כיצד?

ד. לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח – כיצד? הנפנה לנקביו – לאיזה כיוון הוא פונה?

א. אמר רב הונא משום רבי מאיר: לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקב"ה (אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלקים כי האלקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. והכתוב 'הרחב פיך ואמלאהו' – בדברי תורה הוא. לעיל ג. וע' בן יהודע).

למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן שושבינות (- להשתדל בחופתו ובזיווגו) ואל ירע לו (ויבאה אל האדם – אמר ר' ירמיה בן אלעזר: מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון. וע"ע אבות דרבי נתן ד; ב"ר ופסיקתא זוטרתא בראשית).

לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך, ואפילו אשתו. נודמנה לו על הגשר – יסלקנה לצדדים. וכל העובר אחורי אשה בנהר (שמגבהת בגדיה) אין לו חלק לעולם הבא (אם רגיל בכך – לפי שיבא לידי ניאוף וסופו